

SEMENTAR NA ESPERANZA

Víctor Fernández Freixanes

1

O pasado ano, por estas datas, honrabamos a Xosé María Álvarez Blázquez: un editor. Nesta ocasión, a Real Academia Galega volve poñer nas miñas mans a encomenda de lembrar a figura de Ramón Piñeiro López, outro editor. Tanto Xosé María Álvarez Blázquez como Ramón Piñeiro eran tamén outras cousas, certamente. O primeiro: poeta, erudito, axitador cultural, arqueólogo, estudoso da artes e da memoria popular, bibliófilo apaixonado... O segundo: ensaísta, escritor, activista político, tamén animador cultural no período difícil (atravesado) da ditadura, “anos escuros”, en acertada definición de Xosé Luís Franco Grande, sementador de consciencias, concitador de vontades... Mais editores os dous. Quero dicilo (e reivindicalo): organizadores de información e de pensamento, produtores e distribuidores de coñecemento, animadores da creación e espalladores da palabra, moi especialmente da palabra galega.

Giulio Einaudi, un dos grandes persoeiros da edición europea do século XX, antifascista, animador da cultura popular na Italia de antes e sobre todo de despois da Segunda Guerra Mundial, con quen traballaron personalidades tan sobranceiras do pensamento progresista europeo como Norberto Bobbio, Cesare Pavese ou Italo Calvino, clasificaba a actividade da edición en dúas grandes categorías: edición de cultura e edición de mercado.

A edición de mercado olla o negocio en termos exclusivos ou moi fundamentalmente de rendibilidade económica; preocupada por esa rendibilidade, dá ás audiencias o que as audiencias queren, sen ningún outro planteamento previo que non sexa a súa gratificación e compracencia, na procura do máximo beneficio do capital investido. A edición de cultura, pola contra, parte doutros principios: o editor é consciente de que a súa actividade forma parte do entramado social, da construción do imaxinario colectivo e dos valores que ese imaxinario social elabora e transmite; a cultura é un diálogo que a intelixencia e a razón establece co seu tempo (e en cada momento histórico), ao servizo dunhas ideas (tamén duns ideais) e duns valores que aspiran a actuar sobre a sociedade para transformala, para melloralala, a través da información e do coñecemento. Homes e mulleres máis informados, máis cultos, son homes e mulleres (cidadáns) máis donos do seu, máis donos do seu discurso persoal e da súa consciencia crítica, e por tanto, máis libres.

A edición de mercado é inmediateista e acrítica, fundamentada no beneficio económico. A edición de cultura sabe que traballa a medio e longo prazo, sementeira de futuro. Nin que dicir ten que a esta segunda categoría pertencen os nosos dous persoeiros:

Xosé María Álvarez Blázquez, a quen homenaxeabamos o pasado ano, e Ramón Piñeiro, a quen honramos hoxe. É un honor, dende o vello oficio da edición (e da edición de cultura), recuncar nesta cualidade.

2

Outros compañeiros de Academia incidirán noutros aspectos da personalidade de Ramón Piñeiro, personalidade rica sen dúbida, mesmo nalgúns aspectos controvertida, consonte a dimensión dun intelectual que actuou no seu tempo e nas circunstancias que nese tempo lle tocou vivir. É dende esas circunstancias e no seu contexto dende onde debemos ollar, entender, interpretar e valorar o seu pensamento e a súa actividade. Non entrarei nesas outras dimensións. Correspóndeme presentar e comentar a súa condición de editor.

Mais ¿que é un editor, volvendo ás liñas anteriores e ás palabras de Einaudi?

O pasado ano, cando falabamos de Xosé María Álvarez Blázquez, contemporáneo de Piñeiro, protagonistas os dous, cada quen ao seu xeito, dese período histórico (difícil) que foi a resistencia da cultura galega contra a ditadura de Franco despois da Guerra Civil, titulei a miña intervención: “arte da paquetería”, glosando a idea de empacotar ideas, soños, palabras, para difundilas e continualas, e mais falei da arte física de facer aqueles paquetiños aparentemente humildes, mais cargados de ilusión e de enerxía, atados con fío de fogueteiro, cos que os editores dos anos 50, 60 e 70 armaban os seus envíos cara aos lectores, subscritores e librarías. Cada libro que chegaba ao seu destino (o lector) era unha pomba de luz no medio da escuridade á que fai referencia nas súas memorias o compañeiro Franco Grande, semente de esperanza. Aínda hoxe é así. Cada vez que un libro galego (as palabras galegas) chega ao lector, afirmase dalgunha maneira a cidadanía da Galicia máis consciente de si mesma: a Galicia crítica, informada, plural, moderna. Velaquí o sentido deste oficio, concibido dende o compromiso activo coa cultura.

Nunha das moitas cartas que nos anos 60 Ramón Piñeiro escribe a Basilio Losada, daquela un mozo que iniciaba a súa vida profesional en Barcelona, o noso homenaxeado fala da “enerxía consagrada a estimular o esforzo creador dos demais” (25 de abril de 1962).

Unha parte moi importante, diría que fundamental da obra de Ramón Piñeiro está aquí: nese esforzo constante, sistemático, organizado, de estimular a creación dos outros, dende unha perspectiva política, dende unha perspectiva cultural e dende unha perspectiva xeracional, a prol da construción dun novo corpus de creación e de pensamento, recuperación do prestixio do idioma, instalándoo na contemporaneidade, en pé de igualdade coas literaturas cultas do seu tempo, recrutando sen desfalecemento novas voces, novas iniciativas, novos autores e autoras para a causa da lingua e a cultura de Galicia, dunha Galicia renovada, que Piñeiro imaxinaba coma o cerne dun novo tempo: un tempo

de esperanza. As miles de cartas que durante catro décadas escribiu e enviou dende o seu gabinete da rúa Xelmírez número 15, dirixidas a novos e menos novos, e que será cousa de ir recuperando ordenadamente, teñen todas o mesmo obxectivo estratéxico: reconstruír na desfeita o edificio da patria, da lingua e a consciencia desa Galicia nova. O editor, volvendo ás palabras de Giulio Einaudi, é o animador, o motor que está detrás da obra colectiva, o estratega que ollá o futuro e, na medida do posible, o imaxina e planifica.

3

Cando o 25 de xullo de 1950 se funda a Editorial Galaxia, como unha plataforma consciente de actuación política e cultural na Galicia do exilio interior, promovida basicamente por superviventes do Partido Galeguista e das Mocidades Galeguistas, os seus primeiros responsables: Ramón Otero Pedrayo, Manuel Gómez Román, Francisco Fernández del Riego, Xaime Isla Couto, etc., poñen nas mans de Ramón Piñeiro o deseño estratéxico da editora. Durante décadas, ata 1983 que dá o relevo a Carlos Casares, o seu discípulo predilecto, e mesmo ata o seu falecemento en 1990, Ramón Piñeiro orienta a editorial e as páxinas da revista *Grial*, que pon a andar en 1963 xunto co seu compañeiro de angueiras Paco del Riego, e convértese no seu principal animador, nun dos motores da edición en lingua galega, que nese momento equivale a dicir un dos primeiros animadores da consciencia viva de Galicia.

Non foi Galaxia proxecto dunha soa persoa, nin moito menos. A fotografía na que aparece a asemblea constitutiva da editora nos baixos do Hotel Compostela, dá conta da variada representación de vontades que participaron naquela xeira, e mais doutras persoas que alí non estiveron e delegaron a súa participación. Xa citamos algunhas. Xohán Ledo retratou pouco despois o equipo de xestión da empresa: Fernández del Riego, Rufo Pérez González, Emilio Álvarez Blázquez, Luís Viñas Cortegoso, Antón Beiras García, Xaime Isla Couto e Xosé Meixide González. Tampouco era Galaxia a única editora naqueles momentos. Un ano antes comezara a andar a colección Benito Soto, que levaban en Pontevedra Sabino Torres, Álvarez Negreira e Cuña Novás, coa asesoría literaria de Celso Emilio Ferreiro. Poucos meses antes constituírase a Sociedade de Bibliófilos Gallegos e mais a Editorial Monterrey, neste caso da man de Luís Viñas Cortegoso e Xosé María Álvarez Blázquez, quen figuran por certo na fotografía fundacional de Galaxia en Compostela. Polas mesmas ou moi próximas datas saen os primeiros títulos de Xistral en Monforte de Lemos, da man de Manuel María; e en 1963 créase o Laboratorio de Formas de Galicia e Edicións do Castro, que significa o retorno dos primeiros exiliados, Luís Seoane á cabeza de todos eles.

Mais o proxecto de Galaxia axiña se configura coma unha liña decidida, planificada, moi consciente, inspirada basicamente por Ramón Piñeiro, aínda que coa colaboración moi activa de Isla Couto e de Francisco Fernández del Riego. En 1965 a oferta da editora sobordaba xa os cen títulos, algúns deles ben notables na literatura galega con-

temporánea: dende a *Antífona da cantiga* de Ramón Cabanillas, o primeiro deles, en 1951, á recuperación no país de *Os vellos non deben de namorarse* ou *Cousas* de Castelao, obras varias de Ramón Otero Pedrayo, *Á lus do candil* de Ánxel Fole, *Os eidos* de Uxío Novoneira, *Sombra do aire na herba* de Luis Pimentel, *Samos* de Ramón Cabanillas, *Vieiro choído* de Franco Grande, *Mito e realidade da terra nai* de Xan Rof Carballo, *Do sulco* de Xohana Torres ou *Percival e outras historias* de Xosé Luis Méndez Ferrín (por non ir máis alá da primeira década), pasando polos manuais de Historia de Galicia e de Literatura Galega de Vicente Risco e Fernández del Riego, o *Diccionario* de Eladio Rodríguez González, ensaios varios de arte (Colmeiro, Seoane, Eiroa, Maside), a recuperación de Álvaro Cunqueiro para a narrativa galega, ou as utilísimas escolmas de poesía galega que organizan Del Riego e Xosé María Álvarez Blázquez nesas datas. En 1970 o catálogo rebordaba xa os douscentos títulos.

Non foi Galaxia empresa dunha única persoa, repito, e esta foi tamén unha das súas grandezas e un dos seus éxitos. Coleccións como Salnés, orientada cara á poesía, onde se publica a *Longa noite de pedra* de Celso Emilio Ferreiro (1962), que aínda que sen o carimbo da editora naceu no ámbito de Reconquista 1, o seu centro de operacións; a citada recuperación de Álvaro Cunqueiro, ou a colección Illa Nova, pensada para os novos creadores, deben moito ao labor e á teimosía de Fernández del Riego, a quen noutra ocasión deberemos dedicar a atención necesaria nesta actividade, igual que a *Revista de Economía de Galicia*, que se publica entre 1958 e 1968 e que corre por conta de Xaime Isla Couto principalmente, ademais doutras colaboracións externas. Mais a orientación estratéxica, o principio aglutinador da editora discorren durante todos estes anos da man de Ramón Piñeiro, principal referencia dos novos e dos vellos, preocupado por conectar Galicia e a cultura galega co mundo e coa contemporaneidade, e a Piñeiro se deben os obxectivos básicos que definen a empresa:

- 1.— Reconstrución da tradición cultural do galeguismo interrompida pola Guerra Civil: Irmandades da Fala, Xeración Nós, deitando pontes co exilio, cando menos na medida do posible, e coa lexitimidade que significaba o Estatuto de Autonomía de 1936. Este esforzo intentou formulalo tamén no plano institucional, deseñando estratexias que van dende a recuperación da Real Academia Galega para o galeguismo na posguerra á promoción da cátedra de Lingua e Literatura Galega na Universidade de Santiago, que ocuparía o profesor Carballo Calero, ou o desenvolvemento de fundacións como a Fundación Penzol ou a Fundación Otero Pedrayo, ou a participación en iniciativas varias como Patronato Rosalía de Castro, o Museo de Arte Galega Carlos Maside, o Instituto Galego da Información, etc.
- 2.— Afirmación da cultura e a lingua galega como lingua culta e de prestixio, á par das linguas e as literaturas europeas. A tradución da *Esencia da verdade* de

Martín Heidegger, realizada por Celestino Fernández de la Vega e o propio Piñeiro, coa colaboración de Domingo Carballo González, debe ser entendida nesta preocupación, igual que no seu día foi un símbolo de modernidade a publicación en 1926 daqueles capítulos do *Ulyses* de James Joyce nas páxinas da revista *Nós*, traducidos por Otero Pedrayo. A preocupación pola lingua galega, polo seu uso social e polo seu futuro, é unha das constantes do ensaísta Ramón Piñeiro, do animador cultural e, por tanto, do editor, pois o editor non é máis cá proxección práctica da personalidade do autor de *A linguaxe e as linguas*, discurso co que ingresa na RAG o 25 de novembro de 1967.

- 3.— Prestixio intelectual da cultura galega, fuxindo dos esquemas floclorizantes en que a tiña subsumida o discurso do réxime, procurando conexións co mundo exterior, intelectuais e escritores, moi principalmente da área portuguesa (Rodrigues Lapa) e brasileira (Celso Cunha). O que o profesor Alonso Montero denomina “A batalla de Montevideo”, acción de protesta diante da VIII Asemblea Xeral da UNESCO reunida na capital uruguiaia no ano 1954, deseñada dende Compostela por Ramón Piñeiro en colaboración cos compañeiros galeguistas da outra beira do Atlántico, hai que entendela tamén neste plano de actuacións.
- 4.— Conexión e activismo cara ás novas xeracións: autores e autoras novos que se incorporan ao catálogo da editora e ás páxinas da revista *Grial* con textos de creación, crítica, ensaio e traducións.

4

Na lembranza do editor Xosé María Álvarez Blázquez que faciamos hai agora un ano, falabamos da colección “O Moucho”, que este lanzou en 1967 dende a Editorial Castrelos: “libriños do pobo para o pobo”, como un exemplo da procura dunha dimensión de carácter masivo e popular para o libro galego. A estratexia de Galaxia naquel momento era outra: estratexia complementaria, poderíamos dicir, inspirada fundamentalmente por Ramón Piñeiro. No contexto da época (anos 60 e 70) cadaquén desenvolvía fórmulas propias, xeitos e estilos diferentes de entender a actividade editorial.

A estratexia de Piñeiro-editor, igual que en certa maneira a estratexia de Piñeiro-activista, mesmo activista político na clandestinidade á que o obrigaba o franquismo (clandestinidade certamente vixiada), a estratexia de Piñeiro, digo, era o discurso da minoría cualificada, a acción selectiva, prestixio e selección intelectual, na procura non de audiencias masivas, certamente difíciles de acadar, senón de individuos ou elites capaces de poder configurar, chegado o momento, os cadros dirixentes dun país que algún día había de estar en condicións de se gobernar a si mesmo. Hai que entendelo así, situándonos naquel tempo, e situándonos mesmo nas características persoais do seu director literario, cunha concepción que ben poderíamos cualificar de “orteguiana” da

organización e o liderado social. A estratexia de Ramón Piñeiro, na edición igual que na actuación política, actividades non doadas de diferenciar nestes momentos, é a estratexia das “minorías”, a selección e o prestixio das individualidades, na procura da excelencia intelectual e do prestixio cultural da lingua.

É a mesma estratexia que o leva a promover o ensaio como xénero de referencia para configurar un novo grupo de escritores arredor da editora nos derradeiros anos 50 e nos anos 60, por exemplo, o chamado Grupo Galaxia (Domingo García-Sabell, Xan Rof Carballo, Ricardo Carballo Calero, Celestino Fernández de la Vega, Francisco Fernández del Riego, el mesmo); a mesma estratexia de selección que identificaba e formaba universitarios para a causa do galeguismo, non política de masas; selección cultural individualizada, desenvolvida sempre a partir dunha relación directa e moi estreita, case que íntima, cos interlocutores, localizados onde queira que estivesen: na universidade de Barcelona (Basilio Losada), nas universidades norteamericanas (Machado da Rosa, Ramón Martínez López, Emilio González López), nas universidades portuguesas ou brasileiras (Agostinho da Silva, Jacinto Prado Coelho, os citados Rodríguez Lapa ou Celso Cunha), nas universidades británicas (David Mackenzie), nas universidades italianas (Anna Ferrari, Giuseppe Tavani)..; a mesma estratexia que o levaba a conectar con individualidades ou pequenos grupos de estudantes universitarios en Madrid (Brais Pinto), en Barcelona (Mocedades Galegas), en Santiago de Compostela...

Se o editor é un estratega, un planificador ao servizo dunha idea, esa “enerxía animadora do que han de facer outros”, tal que lle dicía naquela carta a Basilio Losada, resulta imposible arredar a actividade editorial da actividade cultural e política de Ramón Piñeiro, da súa actuación humana, da súa personalidade, da planificación institucional a prol de recuperar ou configurar plataformas para a nosa cultura e, por extensión, para a nosa identidade nacional: pedagogía paciente e socrática, teimosa, posibilibista, que desenvolveu durante toda a súa vida e que, a maiores, coma os paquetiños enleados aqueles dos que falaba Álvarez Blázquez, está neses milleiros de cartas espalladas pola xeografía do galeguismo, polos caixóns da memoria, tamén nos recantos do corazón, porque se é certo que somos o que soñamos, tamén somos os soños que logramos acender nos demais.